

Марина Матић*Самостални научни истраживач*

maticmarina@yahoo.com

Мултикултуралност и мултиконфесионалност у Боки Которској у XVIII веку*

Идентитет и српска православна црква у Боки под Млетачком влашћу (1687–1797)

Апстракт: Циљ текста јесте да се стекне свеобухватна, синтетичка слика једног сложеног периода млетачке власти у Боки Которској XVIII века. Проучавајући ризнице архивске грађе, спознали смо и употпунили друштвено-етничке и верско-културолошке аспекте мултикултуралности и мултиконфесионалности Боке Которске тог периода. Такође, указали смо на специфичности локалне средине и њеног *genius loci*, важних чинилаца живота локалних заједница. Предочили смо какав је био однос међу припадницима различитих конфесија, какав је удео у организацији живота на овим просторима имала православна црква, као незванична црква у Млетачкој републици, какав је био однос локалне православне заједнице са млетачким властима и како се он одражавао на свакодневни живот људи и њихов идентитет.

Кључне речи: Бока Которска, XVIII век, мултикултуралност, мултиконфесионалност, млетачка власт, миграције, идентитет

Миграције – северозападни део Боке Которске: утврђивање етничког јединства Боке Которске са залеђем

Бока Которска, иако географски чини целину, историјски је често била подељена између различитих сила и владара. Још од XV века линија поделе пресекала је Боку Которску на југоисточни (млетачки) и северозападни (турски) део. Тек током Првог морејског рата (1684–1699), када Млечани освајају од Турака Рисан и Херцег-Нови, Бока Которска постаје привидно

* Текст је обликован као оригинални научни рад и резултат је вишегодишњег истраживачког (теренског и архивског) проучавања на подручју Боке Которске (Херцег Новог). Синтетизован је из докторске дисертације, насловљене „Манастир Савина у XVIII веку“, одбрањене на Филозофском факултету Универзитета у Београду, Одељење за историју уметности (15. децембра 2015).

целина. Ипак, како ћемо видети, унутар ове спољне целовитости, под млетачком управом, постојали су слојеви хетерогености. Велика и нагла промена, наступила после протеривања Турака и организованог насељавања северозападног дела Боке Которске, условила је усложњавање мултикултуралности и мултиконфесионалности на овом тесном подручју.

Хришћана је на подручју северозападног дела Боке, такозване Драчевице (Херцег-Нови и Рисан), било и пре освајања Херцег-Новог (1687). У самом граду их није било, али су у извесном броју били по околним брдима (Јаџов 1998, 429–430). Један извештај католичког апостолског викара Луке Болице казује нам да је 1676. године у залеђу Рисна било око четрдесет православних породица и једна католичка (Јаџов 1998, 403–404). То потврђује и више скромних православних храмова који су забележени у млетачком катастру из 1690. године (Срњић-Рејовић 1986). За само две године од освајања Новог није било могуће изградити већи број цркава, поготову ако имамо у виду да су у питању претежно православне, што Млечанима свакако није било приоритет у изградњи. Напротив, *Serenissima* је, како се сазнаје из млетачких извора из XVII века, строго водила рачуна да се православни живаљ у југоисточном делу Боке Которске (Пераст и Котор), који су Млечани држали од XV века, не настањује нипошто у градовима, већ искључиво у залеђу (Брајовић 2011, 194–194).¹ Стога се јасно може закључити да је православни живаљ био насељен претежно у залеђу бококоторских градова од давнина, те и у Драчевици, знатно пре освајања Рисна и Херцег-Новог од Турака.² Ипак, највећи и најорганизованији талас досељеника пристиже по млетачком преузимању поменутих градова.³ Да би се освојене територије утврдиле, требало је порадити на насељавању. Венеција је покушавала да преведе што више турских поданика на територију Републике. У неким крајевима то и није било нарочито тешко, пошто су ускочки напади на турску земљу стављали хришћане у безизлазан положај.

¹ Нешто повољнија ситуација била је у Перасту, где су православни у извесној мери прихватани.

² Током ратова (Кандијског и Морејског), Боку су доста насељавали хајдуци са породицама. Да би се олакшало превазилажење великог сиромаштва које је притискало тесну Боку доласком великог броја хајдука, которски провидури често им издају дозволе за четовања по турској земљи. Та дозвола односила се обично на једну акцију (Stanojević 1970a, 405). С друге стране, те дозволе су служиле и као алиби млетачким властима пред суседним хришћанима и Дубровчанима чије су територије често биле на мети хајдучких пустошења и пљачки (Šerović 1954, 214–215).

³ О томе сведочи први, прелиминарни, Катастар Херцег-Новог из 1689 (ASANU ZJT, 87111/-XV/16) и 1690 (АН PUMA, *Catastico 1990–92*, knj. 2). Коначан Катастар, након потписивања Карловачког мира (1699) и Разграничења (1701), сачињен је 1704. године (Stanojević 1983).

На млетачку територију ширег залеђа Херцег-Новог прелазило се и милом и силом. Добровољна миграција била је најчешће у вези са преговорима, разним наградама и облицима издржавања, обећаваним или очекиваним од млетачких власти. У својој прорачунатој благонаклоности према досељеницима, Република је дозвољавала да извесне истакнуте војсковође задрже за себе део плена и робове као послугу или да их продају.⁴ Уколико није могло другачије, прибегавало се и стварном физичком притиску, који су на становнике турских територија вршили хајдуци и Пераштани у служби млетачке власти.⁵

У Драчевицу је (након млетачког ослобађања) углавном долазило становништво из херцеговачких крајева. Главни насељенички крај у Боки постаје Херцег-Нови с околином, али обрадиве земље за расподелу није било довољно. Тако настају неприлике. Непосредно по освајању Херцег-Новог, генерални провидур Корнер већ упозорава Сенат на неопходност да се систематски реши питање посуда нових досељеника, како би се избегла отимачина. Он предлаже успостављање макар привременог катастра, којим би били примирени постојећи проблеми (Musić 1988, 118–119).⁶ Тако су направљени, поменути први, провизорни катастри 1689. и 1690.

Ипак, убрзо, мировним уговором у Сремским Карловцима (1699), Венеција је морала да се одрекне дела Херцеговине у корист Турске.⁷ Чланом десет мировног уговора одређено је да Венеција задржава сва места у Боки

⁴ Генерални провидур декретом од 1. фебруара 1691. године посебно награђује поменутог кнеза Милоша Војиновића и његовог брата Саву са 20 златних дуката месечно и са две мере бешкота. Такође, 3. новембра 1693. године провидур додељује сердару Драгутину Магазиновићу у закуп кућу са вртом због заслуга што је са собом повео у Републику 150 душа. Сличан приступ важио је и за многе друге истакнуте личности (Zloковић 1971, 8).

⁵ Такав је случај, на пример, са извесним морињским породицама које су бродовима превозили Пераштани у присуству хајдука. Њихове куће и млинови су после укрцавања спаљивани, како се избеглице не би могле вратити на своја огњишта (Milošević 1966, 34). Постоје чак примери давања залога других лица за избеглице, када је постојала опасност да се врате на своја некадашња имања. А повратници су били строго кажњавани. Расписивана је и награда за њихове главе, ако би их ко ухватио (Milošević 1966, 40).

⁶ Колики је био проблем својине над земљиштем може се видети и по писмима главару неких племена. Тако, кнез Илија Балотић из Дробњака моли млетачке власти да му се изда дукал којим би му биле потврђене раније земљишне добити за ратне заслуге. О томе он сам каже: „Желим да спречим узурпације суседа и да безбедно могу са својим синовима уживати државну милост“ (Stanojević 1972, 171–176).

⁷ Млечани су морали да напусте поседе Корјенића, Бањана, Риђана, Рудине, Грахово, Дврсно. Ти поседи, са селима и становништвом, остају власништво муслимана (Milović 1957, 247).

која је имала после рата (Stanojević 1962, 170–171).⁸ Млечани су отезали да се евакуишу из Херцеговине и тако су збуњивали и саме становнике тих крајева.⁹ Овакво стање проузрокује, после Морејског рата, још веће миграције према Боки, у настојању да се избегне потпадање под турску власт (Stanojević 1970a, 407–408). Тек крајем октобра 1700. године, када су Млечани напустили сва спорна места, комисија за разграничење могла је да настави рад. Записник о разграничењу у Далмацији и Боки свечано је потписан 14. фебруара 1701. године, више од две године после потписивања мировног уговора у Карловцима (26. јануара 1699).

Све до потписивања акта о разграничењу становници југоисточне Херцеговине надали су се да ће остати под млетачком влашћу. Али након тога из Требиња, Попова, Зубаца и других места прешло је у Боку 208 породица, или укупно 1.530 лица. Сенат је крајем септембра 1700. године донео одлуку да се сви досељеници из Турске приме и да им се пружи помоћ ради смештаја.¹⁰ После ове сеобе генерални провидур издао је проглас 1. априла 1701. године о забрани примања турских поданика у Далмацију. По дужевом наређењу, новопостављени провидур у Херцег-Новом Марко Антоније Ђелса требало је пажљиво да негује однос према новонасељеном становништву. У посебном документу који му је том приликом уручен из Венеције наводи се:

„Особиту бригу треба посветити тежњи за уљудно поступање са тим народом, како би се утврдили у постојаној оданости. Својим благим поступањем тако се даје подстрек осталима за добровољну приврженост“ (Milović 1957, 248).

Убрзо је уследила подела земље и око 300 породица добило је по четири кампа.¹¹ Старешине и главари добили су по двадесет комада земље у

⁸ Рад на разграничењу у неким деловима био је отежан због крупних размимоилажења између млетачке и турске комисије. Стога је даљи поступак био остављен на дуже време. Млечани су настојали да задрже освојену територију у залеђу Дубровника, што није било по уговору. Мировни уговор је гарантовао граничење Дубровника и Турске, као пре рата (Stanojević 1962, 174).

⁹ Колико су главари и племена на херцеговачким територијама били у великом метежу и недоумици око свог опстанка говоре писма која су међусобно размењивали још од 1699. године. Чувши да ће се Венеција повући са свих освојених територија до Боке и Рисна, главари сазивају збор ради договора о даљим корацима. Њихово остајање под турском влашћу није долазило у обзир и они сада траже заштиту од Млечана (Vukčević 1998, 115).

¹⁰ Турци су пак покушавали да задрже своје поданике, обећавајући им потпуну амнестију. Ипак, то није имало нарочити ефекат (Stanojević 1970a, 416–417).

¹¹ Изгледа, ипак, да нису сви становници добили земљу одмах по доласку. Породице из Требиња и Зубаца добиле су нешто земље, док они из Попова, који су

наследство, *In perpetuo*, и доживотну плату од по четири дуката месечно (Milović 1957, 250).

Земље није било довољно и многи нису били задовољни. Битна новина била је још у томе што је Венеција, одмах по разграничењу, десетину заменила порезом у новцу (Stanojević 1983, VIII). Израда новог катастра је била, како се чини, започета још 1701. Прва верзија, то јест привременни катастар, излази 1702. Али, тек катастар из 1704. године даје коначне увиде у демографску слику и имовинско стање насељеног становништва у северозападној Боки (Stanojević 1983). Нови досељеници јасно су одвојени од раније насељеног становништва обавезним додатком *nuovo habitante*. Овим миграцијама становника из Херцеговине и Црне Горе коначно је утврђено етничко јединство Боке са залеђем.

Организација живота под млетачком влашћу у Боки Которској

Током и након ових великих миграција становништва крајем XVII и почетком XVIII века, Млечани су морали да праве извесне уступке и на пољу верске политике. Чињеница да на новоосвојеним територијама Херцег-Новог са залеђем тада живи две трећине православних, који би још увек могли да буду потребни Републици у даљим борбама, изискивала је извесну толеранцију млетачких власти у вези са присуством православног епископа на тој територији. Тако је током Морејских ратова у Боки присутан херцеговачки епископ, са седиштем у Херцег-Новом. У млетачкој држави, прилично хетерогеној, са мноштвом унутарњих супротности и са сталним спољним притиском, било је важно постићи равнотежу и усклађивање. Како је вера најчешће била дубоко повезана са традицијом и националним карактеристикама, имала је велики удео у установљавању политике (Cecchetti 1874, 455). Стога *Serenissima* следбенике других вероисповести није посматрала превасходно кроз религиозну призму, већ као национално обојене заједнице (Cecchetti 1874, 457). Република се борила за апсолутни суверенитет државне власти, бескомпромисно уклањајући сваки страни утицај који би довео у питање примарност државних интереса (*Ragione di Stato*). Тако постаје разумљиво што је само у одређеним тренуцима, када су то изискивале искључиво државне потребе, Република била у извесној мери и извесно време верски толерантнија према својим

се населили у Рисну и Крушицама, нису имали земљу. Тек одлуком Сената од 3. августа 1703. године утврђена је мера земљишта која је давана досељеним породицама. Највише је било домаћинства која су имала од 1–3 кампа земље, то јест од 40 до 120 ари (Stanojević 1970b, 166).

поданицима православне вероисповести. Ипак, до постављања српског епископа за православне Далмације и Боке није дошло до краја млетачке владавине (1797).

Током млетачко-турских ратова у XVII и XVIII веку, када у више наврата долази до померања граница Републике на источнојадранској обали са залеђем, средишње питање постаје црквена јурисдикција на новоосвојеним територијама и над бројним становништвом новопридошлим из турске државе. Ово питање било је веома осетљиво за Венецију. Иако католичка, чињеница присуства друге вероисповести на њеној територији за њу је била, пре свега, питање очувања државног суверенитета. Република је религију сматрала помоћним средством у доброј администрацији државе (Cecchetti 1874, VII).

За православне Боке, у одсуству сопствене државе и црквене организације, пресудну улогу у очувању етничког и верског идентитета имао је манастир Савина. Сагледавши околности које су у многоме одредиле улогу и место манастира Савина у оквиру млетачке власти на подручју Херцег-Новог и шире, покушаћемо да откријемо каква је била организација живота православних на овом подручју, али и однос са припадницима других конфесија и млетачким институцијама власти. У том подухвату од великог значаја показала се богата ризница необјављене млетачке грађе, похрањене, највећим делом, у Архиву Херцег-Новог (шире о томе: Матић 2015а, 24–86).

Један од првих услова православних Срба за насељавање подручја Херцег-Новог било је питање очувања цркава и организовање верског живота, као стубова идентитета. То потврђује велики Збор у Требињу 30. априла 1693. године, одржан пре сеобе у Боку, на ком су херцеговачки главари донели одлуку о прихватању млетачке власти, али уз одређене уступке. Главна тачка била је: „Да се нико не меша у наше манастире и цркве које су у селима, било да нам се на силу узму или да нам се наметне други закон (вера)...“ (Zloковић 1971, 14–15).¹² Знајући свој реални статус, као и намере Млечана, новопридошло становништво користило је ратне околности, када је њихова војна помоћ Млечанима била неопходна, да добију бар неке гаранције за организовање верског живота и очување постојећих православних храмова, ако већ не за подизање нових. Сличан захтев Новљани су предочили у молби дужду 18. марта 1718, преко делегације од четворице угледних људи. У тој молби се тражи:

¹² Сличан захтев имали су и Грбљани када су с јесени 1715, у јеку рата између Венеције и Турске, прихватили да приђу под окриље Републике којој је то било преко потребно. Том приликом тражили су, између осталог, да им се дозволи одржавање православног обреда у Цркви светог Луке у Котору, да црква буде изузета од ма каквих државних оптерећења, као и да Грбљани бирају четири прокуратора за речену цркву (Stanojević 1961, 500–502).

„... Слобода наших цркава и бискупа и свега реда црквнога, да буде унапред потврђено и допуштено како је и од пре, да не допусти Ваша Ведрина да се што изнова супротно од тога не постави, највише за владу који ће бити од нашега српскога рода и закона“ (АН РУМА, књ. 11, 75–76; Radojičić 1994, 35).

Млетачки дужд Иван Корнелије 14. јула 1718. доноси дукал којим ће одобрити оснивање Топалске комунитати. У њему се између осталог наводи

„да могу слободно, као и до сада, живети у својој православној вери – *nel loro rito Greco Serviano* – а да их нико за то не сме узнемиравати. Своје цркве и манастире могу поправљати, када то нађу за потребно“ (Роровић 1924, 192–196; Zloković 1978, 56–57).

Иако од 1708. године, забраном провидура Де Пина, свештена лица нису имала право да буду заступници странкама у цивилним и грађанским парницама (АН РУМА, f. 18, 44–45), удео цркве у организовању грађанског живота био је велики. Институција Суда добрих људи, која је могла да решава извесне кривичне спорове уз обавезно провидурово одобрење, заснована је превасходно на верско-обичајном праву. Стога је и улога цркве била свеприсутна у решавању поменутих спорова. Није било ретко да је Суд добрих људи заседао у келији Топалске цркве или у манастиру Савина [Milović 1959, 32; Zloković 1971, 24; АН РУМА, L. T. No. 5, br. 16. 48 (1), 49]. На крају сваког доказног поступка приступало се призивању имена Божјег или Христовог и тек након тога следила је одлука суда о кривици и казни (Milović 1959, 80). Казне су често подразумевале давање новца цркви, обично на дан неке веће црквене светковине (Milović 1959, 13). Уколико кривац не испуни оно што му је наложено, плаћа глобу Јавној благајни и цркви. Често се наглашава и намена новца датог цркви. У једној пресуди Добрих људи из 1736. каже се: „Пресуда се мора извршити у року од три месеца под претњом казне од 15 дуката у корист фонда за изградњу звоника стоне цркве у овом граду (Херцег-Новом)... (Milović 1959, 17).“ Када није било сведока за одређено кривично дело, прибежавало се заклетви у цркви, обично над најсветијом иконом коју је црква поседовала (Milović 1959, 62–63).¹³ Манастир Савина, као једно од најпоштованијих светих места православних у Боки, често се помиње и као одредиште за заклетве у споровома [АН РУМА, f. 130, 103 (1); f. 210, 47 (1); f. 232, 4 (1), 13 (1); f. 233, 35 (2), 36; f. 321, 336 (1); f. 247, 21 (1), 59 (1)...]. Било је и случајева тражења јавног опроштаја пред месном црквом. Осуђени, најчешће за крађу која је у то време оштро жигосана, морао је да дође у прву недељу по пресуди у цркву на свету литургију и да пита све

¹³ Исту улогу имале су и мошти светитеља, над којима су такође вршена заклинања у циљу решавања сукоба и свађа (Pavlović 1965, 286).

окупљене људе тог места за опроштај. Тек тада би могао да се у љубави врати заједници (Milović 1959, 68–69).

На Збору одржаном 17. фебруара 1720. у Цркви Вазнесења Христовог на Топлој и по заповести епископа хаџи Стефана Љубибратића, утврдило се, поред осталог, да сви православни државе Новске морају прихватити институцију Комунијади. У случају да неко не прихвати јединство у оквиру ње, мора бити изгнан из цркве и братства:

„Ни један свештеник, велики али мали, да му не твори ни једно дјело, што би му требовало црквно од закона, ни у цркву да га прима, ни укопа, а ако би му који свештеник творио које дјело и не би задржао што смо саборно утврдили, да има платити у комунску цркву дуката десет сребрних. Ко би дошао да пријави онога који је преступио ову одлуку, алити свештеник, алити од мирскијех, да му се да цекин у злату из цркве (Šerović 1957, 197–198).“

Исти дан донесена је и одлука да све пресуде Добрих људи морају да буду у одређеном року испуњене. Уколико кривац не би испунио своју обавезу, тужилац мора да преда пресуду Добрих људи у руке надлежног пароха места из којег је кривац. Свештеник је дужан да је прочита јавно пред црквом и народом тог места. Такође, имао је право да не прими кривца у цркву, нити да изврши ма какво богослужење у његовој кући, све док не би у потпуности извршио своју обавезу или док се не би нагодио са тужиоцем, или му овај опростио и с њим се помирио. Ако свештеник не би овако учинио, био је дужан да плати новчану казну од 20 сребрних дуката (Šerović 1957, 198).

Било је случајева када су и саме владике, по захтеву и одобрењу млетачких власти, доносиле пресуде у важним и компликованим споровима. Такав један спор био је између Црногораца и Доброћана. Наиме, када је паша Ћуприлић 1714. напао јаким снагама Црну Гору, велики број Црногораца склонио је своју покретну имовину у Боку, како не би допала Турцима у руке. Највећи део склоњен је у Доброту. Када се ратна опасност завршила, Црногорци нису могли у потпуности да поврате своју имовину, те су затражили интервенцију надлежне власти у Боки. Да би отклонили од себе сваку одговорност за исход спора, Млечани одређују да владика Данило и владика Стефан Љубибратић донесу пресуду и смире завађене. Пресуда је донета у мају 1719. Осуђено је више лица и требало је да намире дугове Црногорцима. Исте владике објавиле су, нешто пре овог спора, и пресуду Црногорцима да морају да плате оно што дугују Ришњанима и Новљанима у року од 20 дана (Šerović 1956, 305–307).

Дакле, црква је била вишеструко присутна и имала важну улогу у друштвеним збивањима локалне заједнице. Незаобилазна је њена основна функција духовног упоришта, но видели смо и колики је њен удео у организовању живота и институционализацији правних органа на овом под-

ручју. Наравно, све се увек решавало под будним оком Републике. Храмови су били и важна места обавештавања, где је становништво добијало сазнања о одлукама млетачких власти и управе Топалске комунитади значајним за заједницу, али и о догађајима важним појединцу, о пожару, крађи, епидемији, смрти...

Међутим, однос локалних млетачих власти према становништву и свештенству, у Херцег-Новом није био у духу млетачког законодавства. Од кад је млетачка влада престала да у покрајину шаље синдике инквизиторе (половином XVIII века), чији је задатак био да заштите народ од сувишних намета, да одрже поштовање републичких закона и да контролишу тамошње локалне представнике млетачке власти, чиновништво постаје самовољно и бахато (Тomić 1909, 55). О томе сведоче бројне жалбе православних, више њих упућено је и самом млетачком дужду (Šerović 1957, 202–203). Провидура Марина Витурија тужили су да је, између осталог, свештенике и калуђере и попове грчког закона затварао у тамницу, а морали су се откупљивати за новац. У својој жалби дужду од 30. јуна 1755, припадници Топалске комунитади наводе да су провидури који долазе све гори и гори и да ударају на народ неке нове намете и порезе. Њихова самовоља оглушивала се о законе Републике. Кривци више нису извођени по закону пред редовни суд, већ се сада шибају на пијаци. Оваква врста казне дубоко је вређала народ заслужан много пута за млетачке победе у ратовима (Šerović 1957, 202–203).

Године 1759, 24. фебруара, Франческо Диедо, екстра провидур Далмације, доставља и проглас са законским прописима о одржавању култа римокатоличке вере у Херцег-Новом. У неколико тачака наведено је да се забрањује поповима и калуђерима из других земаља да долазе и стварају смутње, да православни свештеници морају да приме патенте од латинских бискупа, да главари села морају да евидентирају у канцеларији Генералата узрок промене пароха, услед смрти или других разлога, и да приложе имена изабраних који морају бити проверени од стране власти... [Petranović 1869, 140–142; АН РУМА, f. 202, 35 (1); АМС, Rasuti spisi]. Две године касније, 31. септембра 1761, након интервенције државног врха Русије, млетачка власт доноси дукал којим се стављају под заштиту права православних, наглашавајући „да народу припада потпуна власт да може по својој вољи да бира парохе по уобичајеним обредима, само да је то лице поданик Републике и доброг владања“ (Petranović 1869, 142). Иако се још прогласом провидура Стефана Балбија, од 14. фебруара 1733, налагало да магацини и крчме у заповедним данима морају бити затворени за време служења свете мисе у жупној цркви [АН РУМА, L. T. br. 60, 3 (1) – 12], млетачке власти захтевају сада да православни светкују све католичке празнике. Стога православни Боке у децембру 1759. пишу провидуру молбу за укидање ових неправедних мера: „Ми наш закон промијенит нећемо одиста, а када бисмо

осервавали (поштовали) двоструко свеце од оба календара, не бисмо трећи дио године пословали“ (Ćorović 1929, 10). Ову молбу трговаца православне вере, провидур Херцег-Новог Минио проследио је генералном провидуру Контаринију са негативним предлогом, који Контарини потврђује [АН РУМА, f. 201, 30, 32–37, 59, 80; f. 201, 46, 47 (1)].¹⁴

Херцег-Нови, као и већи део Боке и Далмације, био је мултиконфесионална средина. Православно становништво чинило је већину у Херцег-Новом. Млетачким пописима из 1758. утврђено је да православних има 6.104, а пописом из 1787. да их има 5.857 (Stanojević 1956, 31). Католици су највећим делом пристигли заједно с осталима, по освајању Херцег-Новог. Само незнатан број живео је на овим просторима и раније (Radojičić 1994, 67).¹⁵

Према наведеном, јасно је да су се међусобни односи углавном одвијали на релацији између православног и католичког становништва и под будним окриљем млетачке власти. Године 1760, генерални провидур Диедо доставља провидуру Минију проглас ради оглашавања по свим црквама на територији Херцег-Новог. Њиме препоручује народу католичке и православне вере да живе у миру и слози, без мржње и свађа [АН РУМА, f. 201, 83, 85 (5)].¹⁶ Иако су верски раздвојени, заједничко етничко порекло, економски и политички интереси утичу на међуконфесионалну толеранцију обичних људи Херцег-Новог, па и читаве Боке (Radović 1977, 309–310). То потврђују случајеви међусобног орођавања, већ од првих деценија заједничког живота. Те везе настајале су пре свега због даљег економског просперитета и биле су најсигурнија гаранција мирном суживоту на овим просторима (Crnić-Rejović, 1966, 100). Такође, сматра се да су знатно утицале на обликовање старобалканске културе, прожимање њене источне и

¹⁴ Тек 1767. први пут је неколико православних трговаца, наведених поименице, успело да добије дозволу млетачких власти да могу држати отворене радње у светачким данима, изузев главних светковина [АН РУМА, f. 233, 6 (1)]. За све православне у Боки ова наредба укинута је тек 1848, када је проглашен Устав по коме је свакој вероисповести дата пуна слобода (Nikolaević 1851, 68–69).

¹⁵ Попис генералног провидура Франческа Гриманија из 1758. указује да је католика на територији Херцег-Новог било три стотине двадесет шест, а попис од 10. маја 1787. бележи за сто више, четири стотине двадесет шест католика (Stanojević 1956, 31–32). О припадницима осталих конфесија нема много података, али се зна да их је у незнатном броју било (Radojičić 1994, 67).

¹⁶ “Nella forma massima d’impedire l’animosità e sconcerti che a causa della diversità del Rito in proposito di Religione potrebbe insorgere tra i Sudditi appunto del Rito Dominante e gli altri del Rito greco e coll’oggetto parimenti che non abbiano sotto qualsiasivoglia pretesto col esercitarsi nelle rispettive Parocchie Sacerdotti senza il requisito delle Sacre Potenti, e la conoscenza degl’Ordinazij interno a loro costumi ed abilità, s’è promulgato dall’autorità della carica in salutare Proclama che resta accompagnato alla vista di Lei pietà...”

западне компоненте, што је једно од обележја барокног доба у херцеговском крају (Срnić-Рејовић 1966, 100). Један од најексплицитнијих примера амалгама утицаја разних средина, мотива и облика из различитог времена, с аутохтоним специфичностима локалне средине, одсликава управо барокна Велика црква манастира Савина (Матић 2015b).

Идентитет као тачка ослонца мултикултуралности

Можда најречитији одраз мултикултуралног и мултиконфесионалног суживота и толеранције, био је обликован око чудотворних икона. Ту се читавао посебно важан аспект идентификације и осећаја припадности. Пресвети лик је омогућавао повезивање унутар верске заједнице и неговање црквене кохезије кроз наду у исту духовну моћ (Shevzov 2000, 629). Углед чудотворних икона често је превазилазио уске конфесионалне оквири, па су иконе чуване у православним црквама поштовали и католици (Тимотијевић 1997, 186). Такав пример оличава и Богородица Савинска, чудотворна икона манастира Савина. Савина тако, амблематски обележена ликом Чудотворице, постаје једно о жижних места ходочашћа „свих верних који јој притичу“. Како се наводи, на поклоњење и молитву Богородици Савинској долазили су и „Срби мухамеданци“ (Ružičić 1894, 109).¹⁷ Знамо да је на прославу празника Успења у манастиру Савина долазило католичко становништво из Боке и Дубровника (Velimirović 1904, 38–40). И међу вотивним даровима има оних које су приложили католици, иако су у Боки католици, у оквиру своје заједнице, и сами веома неговали Богородичин култ (шире о томе: Врајовић 2006). Готово да није било цркве без олтара посвећеног Блаженој Девици или бар посебно поштоване Богородичине слике, на челу са најпознатијом и најпоштованијом Госпом од Шкрпјела (Luković 2000). Тако су и православни често на велике празнике долазили на поклоњење петашкој Госпи (Врајовић 2011, 200). Моћ култа чудотворних икона окупуо је локално становништво без обзира на вероисповест.

Ипак, углед и поштовање који су обавијали Богородицу Савинску, у овој хетерогено-конфесионалној средини, били су и у уској спрези са њеном улогом на подобије *Возбраној војеводје*. Одбрана манастира уз њену помоћ и уништење нападача, млетачког капетана Ђермана и његове лађе, имале су свакако велики одјек у локалној средини, и као чудо и као упозорење.¹⁸

¹⁷ О доласку верника муслиманске вероисповести може да сведочи и поменути вотив са ликовима обученим у орјенталну одећу.

¹⁸ Наиме, 1762. године, млетачки генерал Ђерман добио је налог да разруши Малу савинску цркву. Он је са млетачког брода „Санта Барбара“ требало топовима да гађа манастир. Видевши опасност, јеромонах манастира Савине Инокентије

Можда је управо ова легенда подстакла поштовање Савинске Чудотворице и код католика, али и код стране власти, па је тиме посредно створила и „заштитни свод“ над Савином. Богородица Савинска не би у том смислу била усамљен пример.¹⁹

Дакле, ширење култа Богородице Савинске, поред приватне мултиконфесионалне побожности, имало је у основи замисао паладијума манастира и локалне српске православне заједнице. Икони је дата и улога консолидовања социјалне снаге манастира као центра. Тако Чудотворица Савинска добија улогу оруђа небеске заштите етничког и верског идентитета колектива обједињеног ауторитетом манастира, као својеврсним Сионом, у околностима одсуства православне државне и црквене организације на овом подручју. Тај идентитет тако остаје конститутивни елемент мултикултуралне Боке.

Епилог

Како смо предочили, живот у Боки Которској XVIII века одвијао се у знаку великих миграција и мноштва хетерогених чинилаца те мултикултуралне и мултиконфесионалне средине, под окриљем Млетачке републике. Обичан народ, иако различите вероисповести, живео је у складу са својим друштвено-привредним потребама и интересима, те у међусобној толеранцији, преплитању и поштовању светиња обеју цркава. Улога цркве, како православне, тако и католичке, била је вишезначна и стожерна. Њен удео у организовању грађанског живота и институционализацији правних органа, али и њено место у оквирима приватне побожности појединаца на локалном простору, били су веома важни. Католичка црква испољавала је сопствени ентитет кроз јавне манифестације, градске ритуале, процесије и сакралне драме. Православна црква није имала ту могућност у оквирима постојеће млетачке верско-политичке управе. Стога је њена улога, под млетачком влашћу, имала и додатну особеност. Православна црква, која

Дабовић сазива народ да се окупи у свом манастиру, свом уточишту. Тада братство и верници, заједнички, започињу усрдну молитву пред чудотворном иконом Богородице Савинске да заштити цркву и манастир. У току молитве, гром је изненада ударио у „Санта Барбару“, те је уместо савинске цркве уништена млетачка лађа са свом посадом (Petranović 1856, 114).

¹⁹ Слична улога заштите и помирења, још у средњем веку, приписана је грчкој икони Богородице Мезопандитисе (*Mesopanditissa*). Она је била „гарант“ мира и мирне коезистенције такође две завађене заједнице, окупационе млетачке и аутохтоне грчке, на Криту. Култ ове Богородице касније улази и у венецијанску религиозну праксу, а икона постаје паладијум Кандије и симбол хармоније колонијалног суживота (Georgoroulou 1995, 488–489).

није била званична црква Млетачке републике, у својој фундаменталној функцији подразумевала је и напоре за очување етничког и верског идентитета српске православне заједнице на овом подручју, као стожера мултикултуралности. Посебан значај у том погледу припада манастиру Савина, Сиону православних Боке Которске у XVIII веку, у одсуству далматинско-бокељске епископије и под страном млетачком влашћу.

Необјављени извори

- AH PUMA [Arhiv Herceg-Novog, Političko upravni mletački arhiv (1689–1797)], *Catistico delle terre, case e molini di Castel Nuovo 1990–92*, knj. 2; knj. 11; L. T. (*Libro Terminazioni*); f (*fascicul*).
- AMS (Arhiv manastira Savina), *Rasuti spisi*.
- ASANU ZJT (Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, *Zaostavština Jovana Tomića*), br. 8711.

Литература

- Brajović, Saša. 2006. *U Bogorodičinom vrtu: Bogorodica i Boka Kotorska – barokna pobožnost zapadnog hrišćanstva*. Beograd: Filozofski fakultet.
- – –. 2011. Interkulturalnost u Boki Kotorској renesansnog i baroknog doba. *Interkulturalnost 1*: 192–203.
- Crnić-Pejović, Marija. 1986. Neki podaci o sakralnim spomenicima kulture u hercegновској општини од краја XVII века до данас. *Boka 18*: 153–170.
- – –. 1996. Prilog proučavanju društvenih prilika baroknog doba u hercegновском крају. *Istorijski zapisi 1*: 91–101.
- Cecchetti, Bartolomeo. 1874. *La Repubblica di Venezia e la corte di Roma nei rapporti della religione I*. Venezia: P. Naratovich.
- Ćorović, Vladimir. 1929. Topaljska opština kod Herceg-Novog. *Glasnik Geografskog društva*: 1–11.
- Georgopoulou, Maria. 1995. Late Medieval Crete and Venice: An Appropriation of Byzantine Heritage. *The Art Bulletin 77* (3): 479–496.
- Jačov, Marko. 1998. *Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due grande guerre: Candia (1645–1669), Vienna e Morea (1683–1699)*. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana.
- Luković, Niko. 2000. *Zvijezda mora*. Perast: „Gospa od Škrpjela“.
- Matić, Marina. 2015a. „Manastir Savina u XVIII veku“ Doktorska dis. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- – –. 2015b. „Architectural Forms of the Savina Monastery Big Church“. U *Beyond the Adriatic Sea. A Plurality of Identities and Floating Borders in Visual Culturei*, ed. Saša Brajović, 173–200. Novi Sad: Mediteran.
- Milošević, Miloš. 1966. Prilike u Boki Kotorској tokom priprema za oslobođenje Herceg-Novog od Turaka (1684–1687). *Istorijski zapisi 1*: 1–55.

- Milović, Đorđe. 1957. Odrzi Karlovačkog mira na teritorijama Hercegovog i Risna. *Istorijski zapisi* 1–2: 243–252.
- – –. 1959. *Prilog proučavanju krivičnih sudova dobrih ljudi u Komunitadi topaljskoj (mletački period)*. Cetinje: Istoriski institut NR Crne Gore.
- Musić, Srđan. 1988. *Izveštaji generalnog providura Dalmacije i Albanije Kornera o zauzimanju Herceg-Novog 1687. godine*. Herceg-Novi: Arhiv Herceg-Novog, Gradska biblioteka, Zavičajni muzej.
- Nikolaević, Georgie. 1851. Predmeti istorični. *Srbsko-dalmatinski magazin za 1851. godinu*: 53–71.
- Pavlović, Leontije, 1965. *Kultovi lica kod Srba i Makedonaca*. Smederevo: Narodni muzej.
- Petranović, Gerasim. 1856. Letopis pravoslavne crkve u Dalmaciji – Manastir Savina. *Srbsko-dalmatinski magazin 1852–1853*: 113–120.
- – –. 1869. Ljetopis pravoslavne crkve u Dalmaciji. *Srbsko-dalmatinski magazin za 1869 godinu*: 135–143.
- Popović Tomo K. 1924. *Herceg-Novi – istorijske bilješke 1382–1797*. Beograd: Orjen.
- Radojičić, Dragana. 1994. *Krajina novska u sudaru svjetova*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Radović, Velimir. 1977. Prilog o migracionom faktoru u istoriji Boke. *Boka* 9: 305–323.
- Ružičić, Nikanor. 1894. Manastir Presvete Bogorodice na Savini. *Starinar* XI: 100–128.
- Stanojević, Gligor. 1956. Nekoliko statističkih podataka o Boki Kotorskoj iz sredine XVIII stoleća. *Spomenik CV*: 27–39.
- – –. 1961. Uslovi Grbljana za primanje mletačke vlasti 1715. godine. *Istorijski zapisi* 3: 500–502.
- – –. 1962. *Dalmacija u doba Morejskog rata*. Beograd: Vojno delo.
- – –. 1970a. *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI–XVIII veka*. Beograd: Istorijski institut.
- – –. 1970b. Popis Hercegovaca preseljenih u Boku Kotorsku posle Karlovačkog mira. *Istorijski zapisi* 1–2: 165–170.
- – –. 1972. Tri molbe hercegovačkih glavara mletačkoj vladi. *Istorijski zapisi* 1–2: 171–176.
- – –. 1983. *Katastri Herceg-Novog i Risna iz 1704. godine*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Šerović, Petar D. 1954. Jedna dozvola hajdučkim harambašama da mogu upadati u tursku zemlju. *Istorijski izvori* 2: 214–215.
- – –. 1956. Jedna presuda vladike Danila i vladike Stefana Ljubibratića g. 1719. *Istorijski zapisi* 1–2: 305–307.
- – –. 1957. Stara Topaljska opština u Boki Kotorskoj 1718–1797. *Istorijski zapisi* 1–2: 189–210.
- Shevzov, Vera. 2000. Icons, Miracles, and the Ecclesial Identity of Laity in Late Imperial Russian Orthodoxy. *Church History* 69 (3): 610–631.
- Timotijević, Miroslav. 1997. Poštovanje Bogorodice Brnske kod Srba. *Saopštenja* XXIX: 181–191.
- Tomić, Jovan. 1909. Memorijal Frančeska Boreli o Dalmaciji u prvoj polovini XVIII stoleća. *Spomenik XLVII*: 49–94.

- Velimirović, Nikolaj. 1904. *Uspomene iz Boke*. Herceg-Novi: J. Sekulović.
- Vukčević, Dragan K. ur. 1998. *Crna Gora – Izveštaji mletačkih providura 1687–1735*. Podgorica: CID.
- Zloković, Maksim. 1971. Mletačka uprava u Herceg-Novom. *Boka* 3: 5–37.
- – –. 1978. Topaljska opština. *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XXVI*: 51–69.

Marina Matić
Independent scientific researcher

*Multiculturalism and Multiconfessionalism
in Boka Kotorska in the XVIII Century*
The identity and Serbian Orthodox Church
in Boka under the Venetian rule (1687–1797)

As we had already depicted, life in XVIII century Boka Kotorska was marked by great migrations and numerous heterogeneous factors of this multicultural and multiconfessional environment, under the auspice of the Republic of Venice. Common people, although of different religions, lived in accordance with their social and economic needs and interests, in mutual tolerance, interlacing and respecting sanctities of both churches. The role of the church, both Orthodox and Catholic, was multifaceted and essential. Its part in organizing civil life and institutionalization of legal bodies, as well as its place within private devotion of individuals in the local area, were very important. The Orthodox Church, which was not an official church of the Republic of Venice, implied in its fundamental function efforts for preserving the ethnic and religious identity of the Serbian Orthodox community in this area, as a pivot of multiculturalism. Especially important in that aspect is Savina Monastery, the Zion of the Orthodox people in XVIII century Boka Kotorska, in the absence of the Diocese of Dalmatia and Boka and under foreign Venetian rule.

Key words: Boka Kotorska, XVIII century, Multiculturalism, Multiconfessionalism, Venetian rule, migrations, identity

*Multiculturalisme et Multiconfessionnalisme
dans Boka Kotorska au XVIII-ème siècle*
L'identité et l'Église orthodoxe serbe
dans Boka sous le pouvoir Vénitien (1687–1797)

Comme nous l'avons montré, la vie à Boka Kotorska au XVIII-ème siècle se déroulait sous le signe des grandes migrations et d'une multitude de facteurs hétérogènes de ce milieu multiculturel et multiconfessionnel, sous l'égide de

la République de Venise. La population, bien que de cultes différents, vivait en conformité avec ses besoins socio-économiques et ses intérêts dans une tolérance mutuelle et dans l'interférence et le respect des choses sacrées des deux églises. Le rôle de l'église, orthodoxe ou catholique, avait de nombreuses significations centrales. Son rôle dans l'organisations de la vie des citoyens et dans l'institution des organes de droit ainsi que sa place dans le cadre de la piété privée des individus dans l'espace local, étaient très important. L'église orthodoxe qui n'était pas une église officielle de la République Venitienne, sous-entendait dans sa fonction fondamentale les efforts visant à sauvegarder l'identité ethnique et religieuse de la communauté serbe orthodoxe dans cet espace en tant qu'un centre du multiculturalisme. Une importance particulière en ce sens appartient au monastère Savina, le Sion des fidèles de Boka Kotorska au XVIII-ème siècle sous le règne du pouvoir Vénitien et dans l'absence de l'episcopat de Dalmatie et de Boka Kotorska.

Mots-clès: Boka Kotorska, XVIII siècle, multiculturalisme, multiconfessionalisme, le pouvoir vénitien, migrations, identité

Primljeno / Received: 03.06.2016

Prihvaćeno / Accepted: 16.09.2016